

Misstänksamhet och sittfläsk

Stora Murvelpriset 2013-08-27, underlag till föreläsning vid prisutdelningen i ABF-huset, Stockholm

Misstänksamhet och sittfläsk. Det är två egenskaper som jag tycker kännetecknar en god journalistik och genuin murvel. Det kan också uttrycka mer högtidligt som hypotes och systematik, men vid utdelningen av Stora Murvelpriset känns misstänksamhet och sittfläsk mer passande.

Med misstänksamhet, intuition, menar jag en förmåga att ana sig till att något är på tok. Sittfläsket behövs för att dammsuga källor i form av dokument och personer som vet.

Denna hållning och detta arbetssätt har om jag får säga det själv, och det må kanske tillhöra en pristagares privilegium för en dag, har gjort att jag ungefär så där vart femte år lyckats hitta något som fyllt mig med eufori.

Lustfylldhet över att ha "hittat något" har ofta också skapat en sinnesstämning av upprördhet och olust inför vad jag fått veta.

Man brukar säga att man ska följa pengarna för att hitta skurken. Men man kan också följa pappren, officiella dokumenten.

En av dem som med framgång gjorde det var den spenslige IF Stone som hade ett rejält sittfläsk. I Stones Weekly avslöjande han bland annat att USA:s arme använde hormoslyr i Vietnam. Uppgifterna baserades på offentliga dokument där Stone lade pussel av kongressrapporter och medicinska artiklar.

Det gäller bara att veta var de finns och vilken instans som förväntas svara på vad, när och till vem. Kombinerat med intuition kan det leda till att en närmast euforiska känsla inställer sig. Det kniper till i magen när man känner att man är något på spåret och när man skriver måste man för att bli av med lite energi gå ett varv i korridoren mellan meningarna.

Ett sådant tillstånd infann sig när jag upptäckte en inskjuten och inslängd bisats i UD:s svar till JK när det gällde stängningen av en grundlagsskyddad webbplats i början av 2006.

I skrivelsen till JK avslöjades med fyra ord att utrikesministern medverkat till att SD-kurirens webbplats stängdes eftersom redaktionen publicerat en karikatyr av profeten Muhammed. I UD:s svar stod att en tjänsteman kontaktat webbhotellet där webbplatsen låg ”efter samråd med ministern”.

Utrikesministern kritiserades av ett enigt konstitutionstutskott som ansåg att det var en åtgärd som tangerade förbudet för censur och hindrande åtgärder och som inte borde vidtagits.

Att i allmänna ordalag uppmana till återhållsamhet för att skydda svenskar och svenska intressen utomland må vara en sak och må vara hänt. Självklart ska även en myndighetsföreträdare eller ansvarig politiker få uttrycka sin uppfattning, även om de bör väga sina ord på guldvåg medan allmänheten bör tillåttas använda ett mindre finkalibrerat besman.

Men det är något helt annat att initiera administrativa åtgärder som förhindrar eller försvårar för någon att använda sin yttrandefrihet. Åtgärder får endast vidtas om de är tillåtna enligt yttrandefrihetsgrundlagarna, TF och YGL.

Förbundet för hindrande åtgärder och övriga bestämmelser i TF, och dess avläggare YGL, har mejslats fram under århundranden. Lagstiftaren har gjort avvägningar mellan oftast motstridiga intressen. Det gäller till exempel yttrandefrihetsintresset kontra skyddet av landets säkerhet och individens integritet kontra allas vår rätt till upplysning.

Även om en grundlag helst ska vara huggen i sten förändras samhället och våra värderingar och därmed justeras även gränserna för yttrandefriheten. Hos oss är det främst lagstiftaren som gör denna

finjustering medan det i många andra länder är domstolarna som har avgörande påverkan.

Vi kan säkerligen få till en frejdig diskussion om dagens avvägning mellan yttrandefrihetsintresset och motstående intressen är rimlig. Vi får se om någon tar upp tråden.

Ibland får jag höra att jag sätter alltför stor tilltro till öppna källor. Och visst är det så att mycket hålls i det fördolda med hjälp av sekretessbestämmelser eller helt enkelt inte dokumenteras.

Det finns också överlagda mörklägningsoperationer som den som gällde sex e-brev som överlämnades till Säpo i samband med att de skulle göra en tekniskgranskning av tsunamibanden. Det var e-brev som sändes mellan en it-tekniker och förvaltningschefen vid regeringskansliet. Två gånger använde Säpo den tyngsta av alla sekretessbestämmelserna för att jag inte skulle få läsa e-breven. De hänvisade till rikets säkerhet och sitt arbete mot terrorism. Kamrarrätten upphävde beslutet och jag fick del av breven. I ett av dem skrev förvaltningschefen till teknikern som var den som såg till att banden sparades att ”se till att kunskapen om banden existens hålls inom en så snäv krets som möjligt”.

Därför tillkommer ett tredje karaktärsdrag för en god journalist – kunskap – kunskap om gällande regler.

Det finns stora brister hos journalister om vilka möjligheter som står till buds. Varje vecka får jag två-tre samtal där reportrar och andra frågar hur de ska göra för att få del av en handling.

På den andra sidan, hos myndigheterna, finns inte bara motsvarande okunnighet på många håll utan också en ovilja som ibland övergår i ren obstruktion mot lagens bokstav och anda.

Ett exempel på hur reglerna kan användas för att få del av uppgifter gäller ett polisförhör som JK belade med sekretess, inte av obstruktion

för att djäcklas, utan av hänsyn till personen som misstänktes för att ha lämnat ut sekretessbelagda dokument till Ekot i den s.k. Saudiaffären.

Jag ifrågasatte beslutet bland annat med hänvisning till att det måste vara möjligt att granska JK:s beslut att lägga ned förundersökningen om brott mot tystnadsplikten. Insyn var enligt min uppfattning av betydelse för rättssäkerheten, även om beslutet gick i yttrandefrihetsvänlig riktning.

JK accepterade min begäran att få läsa polisförhören med förbehåll att inte publicera eller på annat sätt lämna upplysningar som kan röja personens identitet. Vem det var, var för mig ointressant, det viktiga var vad personen sade under förhören.

När jag läste protokollet infann sig det där suget i magen.

Där stod:

”Det kom hela tiden olika besked om hur och om samarbetet skulle fortskrida med Saudiarabien. De besluten och beskederna kom oftast från försvarsdepartementet”.

Satt den misstänkte inne med uppgifter som skulle kunna skapa klarhet där KU inte lyckades, vad gäller regeringen och regeringskansliets roll vid bildande av bulvanföretaget SSTI?

Jag skrev en artikel i Expressen med en uppmaning till KU att överväga om detta kunde vara ett uppslag för att nå djupare i affären.

Saudiaffären kan användas för att åskådliggöra flera av de bestämmelser som syftar till att skydda medborgarnas rätt att inneha och använda snorkel i syrefattiga vatten.

Rätten att lämna uppgifter för publicering i medier som omfattas av grundlagen skyddas av:

- ett förbud för myndigheter att efterforska vem som lämnat uppgifter

- en tystnadsplikt för den som tar emot uppgifterna och
- ett förbud för myndigheter och andra allmänna organ att vidta repressalier mot den som lämnar uppgifter.

JK:s nedlagda förundersökning i Saudiaffären borde vara obligatorisk läsning för utgivare och redaktionsledare.

Ekot valde att publicera sekretessbelagda dokument på Sveriges Radios webbplats. Eftersom det är tillåtet att lämna ut hemliga uppgifter men inte själva dokumenten öppnades därmed möjligheten att inleda en förundersökning för brott mot tystnadsplikten.

Publiceringar av hemliga dokument leder i de flesta fall till att JK inte anser det mödan värt att inleda, eller tvingas lägga ned påbörjade förundersökningar. Det är många gånger utsiktslöst att hitta den som läckt när dokumenten är spridda på flera händer. Till det kommer frågan hur mycket instruktionen i TF om att bland annat JK ständigt ska ha yttrandefrihetens betydels i åtanke påverkar beslut, och benägenheten att med frenesi driva utredningen och mobilera JK:s samlade sittfläsk?

I Saudiaffären blev det möjligt att begränsa kretsen och delge en person misstanke om brott. Ett av de dokument som Ekot publicerade innehöll nämligen en liten krumelur uppe i högra hörnet som undgått maskning.

Genom att låta SKL jämföra Ekots dokument med originalen hos FOI visade det sig att det publicerade dokumentet var exemplar nummer 6. Av liggaren på FOI framgick vem som innehaft just detta exemplar och när.

Det är rena spionromanen att läsa förundersökningen. Det är spännande att se hur åklagare och polis med god intuition och väl tilltaget sittfläsk lägger pussel. Det är också lärorikt att se vilka strikta regler som gäller på myndigheten vid hantering av hemliga handlingar.

Jag blev inte förvånad och det borde heller inte The Guardian ha blivit efter alla avslöjanden om avlyssning. Men först efter de senaste

veckornas händelser har tidningen skärpt arbetsrutinerna och begränsat användningen av telefon och e-post. Vad gäller e-post finns egentligen bara en ”krypteringsnyckel” värd namnet – blyertspennan eller skrivmaskinen.

I Saudiaffären bedömde JK att det trots misstankarna inte fanns tillräckliga bevis för en fällande dom och valde att inte väcka åtal för brott mot tystnadsplikten.

Det är kanske något hårdraget, men låt mig prova tanken. Om det gått till åtal och personen fällts hade JK då kunnat väcka åtal mot Ekot för brott mot tystnadsplikten? Det var ju genom deras publicering som källan kunde identifieras.

Det hade blivit två flugor i en smäll.

Däremot väckte JK åtal mot tre medarbetare på Göteborgs Posten för brott mot tystnadsplikten.

En kvinna som blivit våldtagen i en taxi berättade i tidningen om händelsen mot löfte om anonymitet. Men den bild som tidningen publicerade innebar, trots viss anonymisering att hon kunde identifieras inte bara av sina allra närmaste utan också i en vidare krets och även av gärningsmannen.

Därmed kan vi slå fast ett fjärde önskvärt karaktärsdrag hos journalister och utgivare – nämligen varsamhet. Kanske med tillägget vaksamhet vilket inte minst gäller källorna själva. Chelsea Manning avslöjade sannolikt sig själv genom att vara alltför frispråkig i en chatt med en data-hacker.

Det är bra att JK inte nöjer sig med uttalande utan ibland inleder förundersökning och åtalar. Det är nödvändigt för att erinra om den betydelse journalisternas tystnadsplikt har för yttrandefriheten.

Det är också sunt att det då och då också blir förundersökning och åtal för brott mot efterforskningsförbudet och repressalieförbudet.

Min bild av hur JK-ämbetet, i klätt av två östgötar, nuvarande Anna Skarhed och före henne Göran Lambertz, är att de tar och tog allvarligt på dessa frågor. Vi kan också inkludera Johan Hirschfeldts i skaran och kanske ytterligare någon även om de inte är östgöte.

Några exempel belyser detta.

JK fick 2008 in en anmälan från länspolismyndigheten i Borlänge mot en trafikpolis. Polisen hade i lokaltidningen uttalade sig kritiskt mot höjningen av vissa ordningsboter. Enligt polisanmälan misstänktes polismannen för tjänstefel och fick en uppsträckning av länspolischefen. Däremot klarade han sig från en anmälan till Personalansvarsnämnden eftersom han snart skulle gå i pension. Anmälan om tjänstefel sändes till JK för prövning.

Men med i princip vändande post fick länspolismyndigheten istället för en utredning mot polismannen själv en tillrättavisning. Polismannen var enligt JK i sin fulla rätt att uttala sig för tidningen och de åtgärder som vidtagits mot honom innebar en otillåten repressalie. Däremot bedömde JK att det inte var frågan om en sådan myndighetsutövning som kunde utgöra tjänstefel.

Ett annat exempel är två veckor gammalt. Det gäller en polisanmälan som socialkontoret i Tranås kommun gjorde efter att någon lämnat ut sekretessbelagda uppgifter till lokaltidningen. Av anmälan framgår att tjänstemän inom kommunen försökt ta reda på journalistens källa. JK fick frågan om brott mot tystnadsplikten för prövning men beslutar istället om förundersökning för brott mot efterforskningsförbudet.

Och för bara en vecka sedan var det dags igen. Då var det socialkontorer i Strängnäs som nu blir föremål för förundersökning. Inom ramen för en utredning som lagts ut på ett privatföretag om arbetsförhållandena vid ett äldreboende ska efterforskning ha skett om vem som anonymt lämnat uppgifter till medierna.

Listan kan göras tröttande lång.

Jag ska utöver de exempel jag nämnt bara nämna fallet med den timanställda kvinnan i Österåker. Hon spelade in ett "samtal" med chefen för hemtjänsten där hon får beskedet att hon kan gå hem samma dag och inte kommer att bli anlitad något mer. Hennes misstag var att berätta för Expressen om den hopplösa arbetssituationen.

Det kan synas fjuttigt att nämna arbetsmiljöfrågor i sammanhanget med tanke på vad som kommit i de senaste veckorna och även tidigare. Tack vare Chelsea Manning och Edward Snowden har övergrepp på civila blottlagts och NSA:s verkar ha iklätt sig rollen som Gud fader och satt sig att övervaka det mesta, från talibaner till amerikanska medborgare, FN-organ och EU-kontor.

Men meddelarskyddet gör ingen skillnad på digniteten i ett avslöjande. Det må gälla en korruptionshärva som Telia-affär, utvisnings av egyptier 2001 eller arbetstiderna inom hemvården i Österåker.

Den ska skydda stort som smått, känd som okänd. Tillämpas den inte när det gäller det "lilla" kommer det att tummas på reglerna i det "stora".

Det är ett evighetsarbete att upprätthålla meddelarfriheten. Det verkar som om myndigheterna måste läras om gång på gång.

Totalt fick enligt en sammanställning i tidningen Advokaten JK från 2008 fram till början av 2013 in 173 anmälningar för brott mot repressalieförbudet, efterforskningsförbudet och tystnadsplikten. I 28 fall inleddes förundersökning varav fyra lämnades till åtal. Till det kommer ett stort antal uttalanden från JO som kritiserar myndigheter som t.ex. genom policydokument och instruktioner begränsar de anställdas yttrandefrihet.

Skyddet för meddelare är starkt i Sverige.

Det finns anledning att påminna våra riksdagsledamöter om de intentioner som låg bakom införandet av meddelarfriheten för hundra år sedan.

Grundlagfäderna menade att ett anonymitetsskydd möjliggör en "fortgående självrannsakan" som samhället har behov av. "Falsk kåranda" och "falsk solidaritetskänsla" utgör en "samhällsskadliga faktorer" hävdade de.

Och ett anonymitetsskydd är en ”säkerhetsventil” som ”möjliggör, att ord sägas, som böra bli uttalade och fakta framdragas, som böra bli framdragna”. Det är högtidligt, vackert och insiktsfullt formulerat.

Detta andningshål eller snorkel om man så vill behöver inte bara upprätthållas utan borde också vidgas till att omfatta fler.

I dag hamnar ett par hundra tusen anställda i privata företag utanför skyddet även om verksamheten finansieras med skattemedel. Nu har vi efter många års tjat fått en utredning som ska se hur kommunal och landstingskommunal verksamhet som bedrivs på entreprenad ska kunna inlemmas i systemet. Men de statliga bolagen lämnas fortfarande utanför.

Ett område där meddelarfriheten är central gäller internationella insatser.

Det är dokumenterat att soldater som sänds ut till konflikthärdar brutaliseras, avhumaniseras som leder till övergrepp och missgrepp mot såväl motparten som civila.

Därför är det illavarslande att regeringen istället för att se över de på flera punkter tveksamma spioneribrotten, beställde en utredning för att se om bestämmelserna borde vidgas till att omfatta även internationella militära insatser där Sverige deltar.

Det förslag som regeringen nu har att ta ställning till är mycket långtgående, luddigt och skulle innebära en inskränkning av meddelarfriheten där den behövs som bäst.

Alltså.

Av en murvel krävs misstänksamhet, sittfläsk, kunskap, vaksamhet och varsamhet.

Myndighetsföreträdare bör endast besitta kunskap och varsamhet.

Jag kan i mina dystrare stunder höra mig klaga över att räntabiliteten på gjorda investeringar i kunskap i yttrandefrihetsfrågor är låg. Men en dag som denna när jag tillsammans Mikael utsetts till 2013 års Stormurvel tystas jag av äran och pengarna.

Tack, Bertil.

Nils Funcke